

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Projekt „Z opieki w dorosłość – model usamodzielnienia”
współfinansowany przez Unię Europejską
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Proces usamodzielnienia a życiowa samodzielność wychowanków domów dziecka i rodzin zastępczych w powiecie otwockim.

Raport z badania 2012.

Zleceniodawca: Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Otwocku

Badanie realizowano w ramach projektu „Z opieki w dorosłość – model usamodzielnienia”
współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego
Program Operacyjny Kapitał Ludzki

Analiza danych i opracowanie raportu: JJW Jan Jakub Wygnański

Warszawa, maj 2012

Spis treści

Streszczenie i najważniejsze wnioski.....	3
Wstęp	7
Metodologia	7
Rozdział I. Sytuacja życiowa wychowanków	10
Charakterystyka socjo-demograficzna	10
Status rodzinny i relacje społeczne	12
Sytuacja mieszkaniowa.....	14
Rozdział II. Subiektywne postrzeganie procesu usamodzielnienia	17
Zrelacjonowane fakty	19
Subiektywny odbiór procesu usamodzielnienia oraz opinie na temat jego pożądanego kształtu	20
Rozdział III. Proces usamodzielnienia a samodzielność życiowa.....	23

Streszczenie i najważniejsze wnioski

Raport opisuje aktualną sytuację życiową oraz subiektywne postrzeganie procesu usamodzielnienia wychowanków domów dziecka i rodzin zastępczych z terenu powiatu otwockiego, którzy opuścili wspomniane instytucje w latach 2000 – 2010 i w chwili prowadzenia badania mieli od 20 do 30 lat. Badanie udało się przeprowadzić z prawie połową (46%) tak zdefiniowanej grupy docelowej co uznać należy za istotny sukces. Uzyskane informacje zostały zinterpretowane w ramach próby udzielenia odpowiedzi na dwa szersze pytania badawcze dotyczące efektywności procesu usamodzielnienia realizowanego w oparciu o regulacje ustawowe dla faktycznej życiowej samodzielności wychowanków.

Według zastosowanych kryteriów oceny sytuacji niespełna jedna czwarta osób z badanej grupy poddawanych procesowi usamodzielniania na badanym terytorium może być obecnie uznana za życiowo samodzielne: posiadają wykształcenie na przyzwoitym poziomie (co najmniej średnim), które mogą dalej rozwijać (choć jest ono niższe niż w ogólnej populacji młodych ludzi), legalną pracę potwierdzoną stosowną umową oraz w miarę stabilną sytuację mieszkaniową. W badanej grupie rodzaj instytucji wychowującej nie wpływał bardzo znacząco na poszczególne elementy procesu usamodzielnienia – w sensie formalnym wszyscy byli poddani takim samym działaniom określonym w przepisach, tak też to zrelacjonowali. Wśród osób skutecznie usamodzielnionych sam proces usamodzielnienia nie został zapamiętany jako istotny (nie pamiętają go, nie wiedzą kto był opiekunem, samodzielnie ułożyli plan). Znacząca część samodzielnych życiowo wychowanków rodzin to osoby, które bezpośrednio po osiągnięciu pełnoletności pozostały w rodzinach – oficjalny program zatem realizowały niejako pod ich parasolem ochronnym. Ogólnie proporcja osób samodzielnych życiowo była nieco wyższa wśród wychowanków rodzin zastępczych spokrewnionych. W niewielkim stopniu ale jednak fakt wychowywania się w rodzinie zastępczej zwiększał szanse na osiągnięcie życiowej samodzielności bez względu na realizację „programu usamodzielnienia”.

Poniżej umieszczono wnioski z obserwacji i analizy danych, które doprowadziły do takich konkluzji:

Sytuacja życiowa wychowanków

Aktualna sytuacja życiowa wychowanków została przedstawiona w porządku sfer na jakie zgodnie z przepisami ma oddziaływać proces usamodzielnienia¹. Teoretycznie w tych obszarach wychowankowie powinni uzyskiwać wsparcie. Ich obecna sytuacja może świadczyć o jego efektywności. Programem usamodzielnienia objętych było 90% respondentów (4% wprost twierdzi przeciwnie, pozostali nie pamiętają).

Sfera programu: „Uzyskanie wykształcenia”: Wśród respondentów dominuje wykształcenie na poziomie średnim (ogólnokształcące, techniczne i zawodowe) potwierdzone stosownym świadectwem, które obecnie posiada 59% respondentów. 31% respondentów wciąż się uczy, przy czym połowa z nich już ma wykształcenie średnie, jedna czwarta gimnazjalne. Struktura wykształcenia w badanej grupie odbiega od struktury wykształcenia analogicznej grupy wiekowej w całym społeczeństwie (Diagnoza Społeczna 2011). W grupie badanej liczniejszy jest odsetek osób,

¹ Sfery zostały wyodrębnione zgodnie z informacjami zamieszczonymi na stronie internetowej Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Otwocku. Dwie sfery nie były przedmiotem badania: pomoc w uzyskaniu przysługujących świadczeń oraz pomoc w ustaleniu prawa do ubezpieczenia zdrowotnego – tutaj skupiono się na stanie zdrowia.

które „zatrzymały się” na poziomie wykształcenia średniego, z kolei znacznie mniej jest w niej osób, które uzyskały edukację na poziomie policealnym i wyższym. W badanej grupie wykształcenie policealne lub wyższe posiada co piąta osoba, podczas gdy w ogólnej populacji niemal co trzecia.

WYKSZTAŁCENIE	Grupa badana	Ogólna populacja
Podstawowe	3,6%	3,4%
Gimnazjalne	18,0%	21,4%
Średnie	59,0%	43,8%
Policealne i wyższe	19,4%	31,4%

Zdrowie: Osoby całkowicie zdrowe (psychicznie, fizycznie, intelektualnie i bez uzależnień) stanowiły 37% badanej grupy. Połowa respondentów posiadała jedną z sondowanych chorób, 13% dwie. Warto zauważyć, iż wśród respondentów uzależnienia nie są postrzegane jako choroba: 77% respondentów uważa się za zdrowych fizycznie, chociaż blisko połowa z nich przyznaje się do uzależnienia od nikotyny, alkoholu bądź narkotyków.

Sfera programu: „Podjęcie zatrudnienia”: Dwie trzecie respondentów pracuje. Połowa całej grupy pracuje legalnie. Zdecydowana większość z nich posiada umowę o pracę (37% całej populacji), pozostali umowę cywilno-prawną (zlecenie lub dzieło) lub inne formy np. kontrakt lub stypendium (14% całości). Do grupy pracujących dołączają osoby zatrudnione „na czarno”, które stanowią 14% całości. Niepracujący stanowią jedną trzecią. Wśród wychowanków rodzin zastępczych jest ich proporcjonalnie prawie dwukrotnie więcej (42% wychowanków RZ) niż wśród absolwentów domów dziecka (24% wychowanków DD). Z kolei wśród wychowanków domów dziecka jest proporcjonalnie więcej osób pracujących za czarno (20%) niż wśród osób wychodzących z rodzin zastępczych (7%).

Sfera programu: „Wspieranie osoby usamodzielniającej się w kontaktach z rodziną i środowiskiem”: Prawie dwie trzecie respondentów (62%) jest obecnie w jakimś związku: ma dziewczynę lub chłopaka, jest w stałym związku nieformalnym czyli posiada partnera lub partnerkę lub wręcz jest w związku sformalizowanym czyli posiada męża lub żonę (ok 19% - dokładnie tyle samo ile w ogólnej populacji). Prawie połowa tych osób ma dzieci (26% całej grupy) choć nie wiadomo czy są to dzieci z aktualnego związku. Jedynie dwie osoby spośród wszystkich posiadających dzieci (30%) nie mieszkają z nimi. 15% respondentów po opuszczeniu RZ lub DD było w stałym związku, który jednak w momencie badania już nie trwał. Jedna trzecia respondentów to osoby aktualnie samotne (35%). Wszystkie osoby, które zadeklarowały bycie w związku nieformalnym lub formalnym mieszkają obecnie ze swoimi mężami, żonami, partnerami lub partnerkami (41% całej populacji). Dwie trzecie tych par mieszka tylko ze sobą (29% całej populacji) lub z dziećmi (18% całej populacji). Pozostałe pary mieszkają dodatkowo z rodziną partnera respondenta oraz innymi osobami.

W badanej grupie znalazło się 25 osób, (18%), które nie posiadają żadnych relacji z członkami rodziny biologicznej: ani matką, ani ojcem ani rodzeństwem biologicznym. Częstym powodem braku relacji była deklarowana śmierć matki (40%) lub ojca (49%), co jednak nie ma znaczenia, gdy na relacje społeczne patrzymy pod kątem możliwości wspierania młodych osób na ich drodze do samodzielności. Na szczęście większość z nich (19 osób) potrafi wskazać osobę spoza rodziny, którą darzy zaufaniem. Dobre lub średnie relacje z matką deklaruje 28% badanych, z ojcem 19%. W tej sytuacji wydaje się, że rodzeństwo biologiczne stanowi prawdziwą podporę dla respondentów. Dobre lub średnie relacje z nim deklaruje 72% osób. Większość respondentów może wskazać osobę spoza rodziny, którą darzy zaufaniem (74%). Odsetek takich osób jest nieco większy w grupie wychowanków rodzin zastępczych niż domów dziecka.

Sfera programu: „Pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych”: Analiza sytuacji mieszkaniowej respondentów wskazuje, iż jest to najsłabsza strona programów usamodzielnienia. Wychowankowie w przeważającej większości muszą sobie sami radzić na rynku mieszkaniowym korzystając przede wszystkim z nieregulowanego wynajmu lokali. Wiąże się to z niską stabilnością sytuacji mieszkaniowej ze względu na słabe zabezpieczenie tytułu prawnego. Tego rodzaju najem nie jest potwierdzony żadną umową zabezpieczającą najemcę przed nagłą utratą dachu nad głową. Alternatywą jest pozostawanie w rodzinie zastępczej lub powrót do rodziny biologicznej. Ta forma zamieszkiwania z kolei uzależnia stabilność sytuacji mieszkaniowej respondenta od relacji panujących w gospodarstwie domowym. Konflikt może stać się bezpośrednią przyczyną konieczności poszukiwania innego lokum. Badania nad bezdomnością w Polsce wskazują, iż to właśnie konflikt w rodzinie jest jedną z głównych przyczyn popadania w bezdomność, a osoby opuszczające domy dziecka są w grupie ryzyka. Jedynie marginalna część respondentów (5% bezpośrednio po opuszczeniu DD/RZ; 26% w chwili badania) doświadczyła form mieszkalnictwa wspieranego obejmującego zarówno wspierany najem (lokale komunalne w tym socjalne) jak i wspieraną własność a także formy wsparcia społecznego w trudnym okresie stawiania pierwszych kroków samodzielności mieszkaniowej. Tymczasem wydaje się, że powinny to być podstawowe narzędzia stosowane w ramach procesu usamodzielniania osób wychowywanych w rodzinach zastępczych i domach dziecka.

Subiektywny odbiór procesu usamodzielnienia oraz opinie na temat jego pożądanego kształtu

Znakomita większość (90%) respondentów była objętych programem usamodzielnienia. **Wyniki badania wskazują, iż proces usamodzielnienia w subiektywnym odbiorze respondentów różni się z ich oczekiwaniami wobec niego w wielu aspektach:**

Program: Respondenci kojarzą program usamodzielnienia przede wszystkim z pomocą o charakterze finansowym (na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i zagospodarowanie mieszkania) zaś opinie o jego pożądanym kształcie koncentrują się wokół działań miękkich o charakterze psychologicznym, emocjonalnym (kontakt z życzliwym zainteresowanym dorosłym, towarzyszenie w procesie). Możliwość spotkania z psychologiem czy doradcą zawodowym w ramach procesu usamodzielnienia zapamiętało jedynie 5% wychowanków.

Plan: Ponad połowa respondentów (56%) nie pamięta w jaki sposób powstał plan usamodzielnienia. Jedynie 17% przygotowało plan wspólnie z opiekunem. 12% twierdzi, iż opiekun po prostu dał im do podpisania wypełnione papiery lub dyktował co napisać.

Opiekun: Wśród respondentów dominuje poczucie rozmiłowania się faktycznego i oczekiwanego sposobu pracy opiekunów. Ponad połowa w najlepszym razie spotykała się z nim rzadziej niż co kwartał, niektórzy tylko kilka razy na początku realizacji programu lub wręcz wyłącznie w chwili jego podpisania. Niespełna 20% respondentów pamięta, iż w ramach programu usamodzielnienia miało możliwość rozmawiania z życzliwą i zainteresowaną osobą dorosłą. Tymczasem od opiekunów respondenci oczekują przede wszystkim zainteresowania (32%) zaangażowania (29%) i rozumienia (29%).

Pomoc: Respondenci wskazują na brak pomocy w zapewnieniu mieszkania – co potwierdzają dane o aktualnej sytuacji życiowej respondentów jednocześnie stosunkowo często wskazując na potrzebę uzyskania pomocy tego rodzaju.

Proces usamodzielnienia a samodzielność życiowa

Przyjętą na potrzeby badania roboczą definicję „samodzielności życiowej” (występujące łącznie: wykształcenie co najmniej średnie, legalne zatrudnienie, stabilna sytuacja mieszkaniowa) spełnia 20% badanej populacji (27 wychowanków). Wszystkie osoby z tej grupy zakończyły już realizację programu. Średnia wieku to 26,5 lat - nieco wyższa niż w całej badanej grupie (częściowo da się to wyjaśnić poprzez fakt, że „składnikiem” definicji usamodzielnienia jest zatrudnienie). Przy roboczej definicji udanego „usamodzielnienia” warto porównać wyniki, jakie w tej dziedzinie uzyskują poszczególne typy instytucji. Różnice nie są w tej sprawie olbrzymie, ale jednak istotne. Nieznaczenie lepsze rezultaty uzyskują w tym zakresie rodziny zastępcze (przy czym istotnie gorzej w tym porównaniu wypadają rodziny zastępcze niespokrewnione). Ciekawe jest też i poniekąd paradoksalny związek sukcesów w usamodzielnieniu z uczestnictwem (a w każdym razie z subiektywną tego faktu pamięcią) z formalną procedurą usamodzielnienia. Wśród osób, które najskuteczniej usamodzielnili się sam proces usamodzielnienia nie jest zapamiętany jako wyraźny i istotny (nie pamiętają go, nie wiedzą kto był opiekunem, samodzielnie ułożyli plan usamodzielnienia).

	Grupa "samodzielnych życiowo"	Pozostali wychowankowie
Dom Dziecka	15,5%	84,5%
Rodzina zastępcza niespokrewniona	7,1%	92,9%
Rodzina zastępcza bliższa	26,9%	73,1%
Rodzina zastępcza dalsza	20,0%	80,0%

Wstęp

Podstawowym celem badania było dokonanie ewaluacji procesu usamodzielnienia wychowanków domów dziecka oraz rodzin zastępczych z terenu powiatu otwockiego poprzez opisanie obecnej sytuacji życiowej wychowanków oraz subiektywnego odbioru procesu usamodzielnienia, któremu zostali poddani po opuszczeniu placówek. Dodatkowo postawiono dwa pytania badawcze:

1. Jaka jest efektywność „procesu usamodzielniania” w osiągnięciu samodzielności życiowej przez wychowanków?
2. Czy życiowa samodzielność wychowanków zależy od rodzaju instytucji, w jakiej się wychowywali (dom dziecka vs rodzina zastępcza)?

W pierwszym rozdziale raportu przedstawiono wyniki analizy danych charakteryzujących aktualną sytuację życiową wychowanków, ich podstawowe cechy demograficzne, stan zdrowia, zatrudnienie, sytuację rodzinną i relacje społeczne a także sytuację mieszkaniową. W drugim rozdziale opisano subiektywny odbiór procesu usamodzielnienia, któremu respondenci zostali poddani jako osoby do tego uprawnione na mocy przepisów dotyczących usamodzielniania wychowanków domów dziecka i rodzin zastępczych. Przytoczono fakty zrelacjonowane przez respondentów m.in. o uzyskanej pomocy, roli opiekuna usamodzielnienia i formie współpracy z nim oraz opinie respondentów o pożądanym przez nich kształcie procesu usamodzielnienia. W trzecim rozdziale uwagę skupiono na próbie odpowiedzi na pytania badawcze sformułowane wyżej. W aneksie umieszczono surowe wyniki analiz statystycznych.

Zleceniodawcą badania jest Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Otwocku. Jest ono jednym z dwóch badań realizowanych w ramach projektu zleceniodawcy pt. „Z opieki w dorosłość – model usamodzielnienia” współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Metodologia

Badanie rozpoczęło się od swobodnych wywiadów z respondentami prowadzonych w ich miejscu zamieszkania. Znakomita większość wywiadów prowadzona była w bezpośredniej rozmowie. Kilka odbyło się w miejscu publicznym lub przez telefon. Informacje dotyczące siedmiu respondentów pochodziły od osób trzecich i ograniczyły się do podstawowych danych o ich aktualnej sytuacji życiowej.

Osoby prowadzące wywiady posiadały listę pytań przygotowanych przez zleceniodawcę, na które starały się uzyskać odpowiedzi. Ze względu na szczególny i wrażliwy dla respondentów charakter informacji wywiady nie były nagrywane. Były prowadzone przez dwie osoby posiadające kierunkowe wykształcenie (resocjalizacja, pedagogika), wiedzę o specyfice pracy z wychowankami domów dziecka (min. ograniczone zaufanie wychowanków do osób trzecich, konieczność zbudowania zaufania w celu uzyskania wiarygodnych informacji, respondenci przyzwyczajeni do zmyślania) oraz o badanym zjawisku (proces usamodzielniania). Wywiady były prowadzone w kwietniu i maju 2012 roku.

Po zakończeniu rozmowy prowadzący wywiady przenosili uzyskane informacje do kwestionariusza. Jego pierwsza część dotyczyła aktualnej sytuacji życiowej respondentów i była częściowo wystandaryzowana, to znaczy zawierała kategorie odpowiedzi na część pytań. Druga część dotycząca procesu usamodzielnienia zawierała wyłącznie pytania otwarte.

Zgromadzone kwestionariusze poddano wstępnej analizie, na podstawie której skonstruowano elektroniczny formularz (tzw. „google form”) zawierający stworzone indukcyjnie kategoryzacje odpowiedzi na część pytań zawartych w kwestionariuszu papierowym. Następnie osoba, która przeprowadzała wywiady wprowadziła dane do formularza według zastosowanych tam kategorii.

Na podstawie formularzy stworzony został bazowy arkusz danych, które poddane zostały „czyszczeniu”, dalszemu kodowaniu i rekodowaniu. W oparciu o zgromadzony zbiór danych przeprowadzona została prosta analiza statystyczna (marginesy oraz tabele krzyżowe).

Badanie miało charakter ilościowy. Grupa docelowa miała objąć wszystkie osoby, które w okresie od 2000 do 2010 roku opuściły trzy domy dziecka oraz rodziny zastępcze zlokalizowane na terenie podwarszawskiego powiatu otwockiego i w chwili przeprowadzania badania były w wieku od 20 do 30 lat. Operatem umożliwiającym dotarcie do respondentów były listy wychowanków domów dziecka opracowane przez pracowników tych instytucji oraz listy wychowanków rodzin zastępczych przygotowane przez lokalne Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie. Listy te zostały przekazane zlecającemu badanie.

Tabela 1. Grupa docelowa a grupa objęta badaniem

Liczba spełniających definicję grupy docelowej	302
Osoby nie objęte badaniem z powodu nieaktualnych bądź błędnych adresów na listach	-44
Osoby, które odmówiły udziału w badaniu lub unikały kontaktu z osobami prowadzącymi badanie	-47
Osoby nie objęte badaniem ze względu na ograniczenie czasu i miejsca badania	-65
Osoby spełniające definicję grupy docelowej nie ujęte w operacie i włączone do badania dzięki informacjom uzyskanym podczas jego prowadzenia	+3
Osoby nieobjęte badaniem ze względów metodologicznych (uczestniczyły w innym badaniu)	-10
Liczba osób objętych badaniem	139

Celem badaczy było dotarcie do wszystkich wychowanków z ambicją uzyskania efektu badania inwentaryzacyjnego czy też wyczerpującego – powiodło się to częściowo. Ostatecznie uzyskano informacje o 139 osobach, czyli nominalnie 46% grupy docelowej (302 osoby). Skład grupy objętej badaniem nie był wynikiem doboru losowego. Część osób nie uczestniczyła w nim z przyczyn organizacyjnych (czas miejsce realizacji badania), błędnych lub nieaktualnych adresów uniemożliwiających dotarcie (adresy wskazywały instytucje odpowiedzialne za prowadzenie procesu usamodzielnienia lub przygotowanie do niego) oraz odmowy bądź unikania kontaktu z osobami prowadzącymi wywiady. Zarówno brak czy niedokładność adresu jak i unikanie kontaktu nie są czynnikami losowymi. Można przypuścić, że do spotkania z badaczem były bardziej skłonne osoby, których sytuacja nie mogła w ich odczuciu budzić zastrzeżeń. Osoby nieobjęte badaniem to osoby gorzej funkcjonujące, dla których dzielenie się opowieścią o swojej sytuacji mogło być krępujące.

Ponadto, do badaczy dotarły informacje, iż niektóre osoby mogły zostać uprzedzone telefonicznie przez pracowników domów dziecka, w których się wychowywały o możliwości pojawienia się u nich badacza, który będzie „oceniał” ich sytuację. Można przypuszczać, że w części przypadków mogło mieć miejsce bezpośrednie lub pośrednie sugerowanie pozytywnych recenzji pracy instytucji. Także biorąc pod uwagę rolę instytucji wskazujących członków grupy docelowej w badanym zjawisku, nie

można wykluczyć, iż dochodziło do eliminowania z list danych osób posiadających skrajnie negatywną ocenę instytucji lub znajdujących się w sytuacji źle świadczącej o ich efektywności.

Opisane zależności uprawniają do przypuszczenia, iż badanie objęło osoby względnie lepiej radzące sobie w dorosłości po opuszczeniu domu dziecka lub rodziny zastępczej. Dla przykładu nie udało się dotrzeć do żadnego wychowanka przebywającego w zakładzie karnym, opiekuńczo wychowawczym czy placówce dla bezdomnej młodzieży. Tymczasem, według relacji osób prowadzących tego rodzaju instytucje wśród ich mieszkańców istotną grupę stanowią właśnie wychowankowie domów dziecka i rodzin zastępczych. Warto też pamiętać, że już w czasie pobytu w placówkach część wychowanków (często sprawiających największe kłopoty) kierowana jest do innych instytucji – w szczególności resocjalizacyjnych i leczniczych i tym samym „znika z radaru”. Osoby te nie mają szansy na bycie objętym badaniami takimi jak to, którego dotyczy niniejszy raport.

Rozdział I. Sytuacja życiowa wychowanków

Charakterystyka socjo-demograficzna

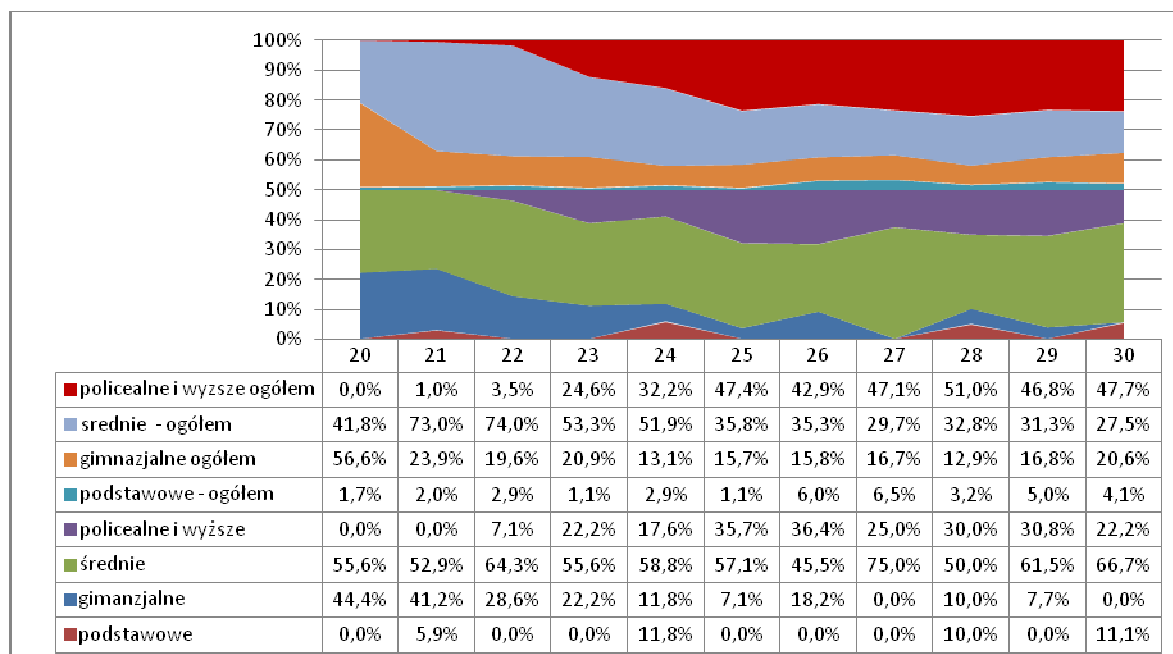
Średni wiek respondentów to 25 lat - jest on wypadkową kryteriów doboru grupy objętej badaniem: z definicji najmłodszy w chwili prowadzenia badania mieli 20 lat, najstarsi 30. 58% to kobiety. Dominuje wykształcenie na poziomie średnim (ogólnokształcące, techniczne i zawodowe), które obecnie posiada 59% respondentów. 31% respondentów wciąż się uczy, połowa z nich już uzyskała wykształcenie średnie, jedna czwarta gimnazjalne. W trakcie nauki jest proporcjonalnie więcej wychowanków domów dziecka niż rodzin zastępczych.

Tabela 2. Najwyższy poziom wykształcenia potwierdzony uzyskanym tytułem (świadectwo, dyplom, itd.)

Poziom wykształcenia	Liczebność	odsetek
Podstawowe	5	4
Gimnazjalne	25	18
Średnie	82	59
Policealne	21	15
Wyższe	6	4
razem	139	100%

Taka struktura wykształcenia istotnie odbiega od tej jaką obserwujemy w analogicznych grupach wiekowych w ogólnej populacji. Dane dla tej ostatniej pochodzą z obliczeń własnych wykonanych na publicznie dostępnym zbiorze danych wynikowych badania Diagnoza Społeczna 2011. „Górna połówka” wykresu przedstawia rodzaj struktury „złoża” edukacji w ogólnej populacji, dolna zaś strukturę w badanej grupie wychowanków. Wyraźna jest przewaga osób z wykształceniem średnim w tej ostatniej i jednocześnie istotnie rzadziej występujące przypadki osób, które uzyskały wykształcenie wyższe. Niepokojące są też liczniejsze niż w ogólnej populacji przypadki osób, które „utknęły” na poziomie wykształcenia podstawowego wśród najstarszych uczestników badania.

Rysunek 1 - Porównanie struktury wykształcenia badanej grupy i ogółu populacji

Stan zdrowia

Stan zdrowia respondentów sondowany był bardzo ogólnie. Pytano ich po prostu czy są zdrowi czy chorzy oraz czy są uzależnieni od jakiejś substancji (nikotyny, alkoholu lub narkotyków). Jeśli deklarowali, iż są chorzy, osoba prowadząca wywiad notowała rodzaj choroby. Według analizy odpowiedzi 77% respondentów uważa się za zdrowych fizycznie, jednak blisko połowa z nich jednocześnie przyznała się do uzależnienia od nikotyny, alkoholu bądź narkotyków. W tej grupie znalazły się również osoby posiadające zaburzenia lub choroby psychiczne obejmujące min. depresje. Bycie chorym zadeklarowało 23% respondentów. Zgłaszali min. problemy z nerkami czy krążeniem.

Tabela 3. Stan zdrowia (wszystkie odsetki obliczone dla całości badanej populacji: 139=100%)

	N	%		N	%
zdrowy fizycznie	107	77			
			zaburzenia/choroby psychiczne	8	6
			upośledzenie intelektualnie	1	1
			uzależnienie (nikotyna, alkohol, narkotyki)	49	35
chory (fizycznie)	32	23			
			zaburzenia/choroby psychiczne	2	1
			upośledzenie intelektualnie	1	1
			uzależnienie (nikotyna, alkohol, narkotyki)	13	9

Osoby całkowicie zdrowe (psychiczne, fizycznie, intelektualnie i bez uzależnień) stanowiły 37% badanej grupy. Połowa respondentów posiadała jedną z sondowanych chorób: uzależnienie, chorobę fizyczną, chorobę lub zaburzenie psychiczne czy upośledzenie intelektualne. 13% posiadało dwie.

Status zatrudnienia

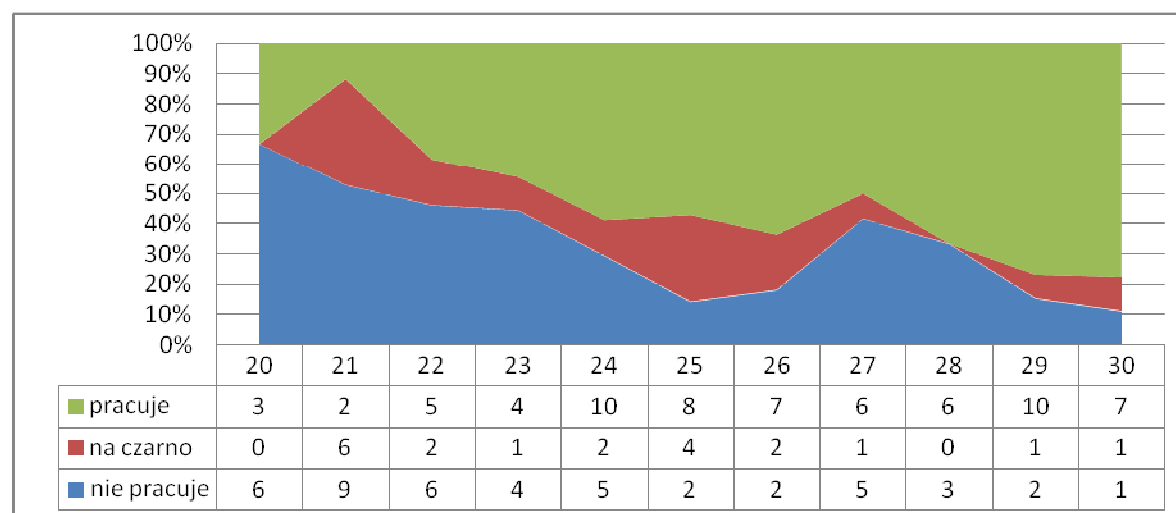
Dwie trzecie respondentów pracuje. Połowa całej grupy pracuje legalnie. Zdecydowana większość z nich posiada umowę o pracę (37% całej populacji), pozostali umowę cywilno-prawną (zlecenie lub dzieło) lub inne formy np. kontrakt lub stypendium (14% całości). Do grupy pracujących dołączają osoby zatrudnione „na czarno”, które stanowią 14% całości. Niepracujący stanowią jedną trzecią. Wśród wychowanków rodzin zastępczych jest ich proporcjonalnie prawie dwukrotnie więcej (42% wychowanków RZ) niż wśród absolwentów domów dziecka (24% wychowanków DD). Z kolei wśród wychowanków domów dziecka jest proporcjonalnie więcej osób pracujących za czarno (20%) niż wśród osób wychodzących z rodzin zastępczych (7%).

Tabela 4. Status zatrudnienia

Zatrudnienie		N	%	N	%
nie pracuje		46	33		
pracuje na czarno		20	14		
pracuje legalnie		70	50		
	w tym umowa o pracę			51	37
	w tym umowa zlecenie			14	10
	w tym inne (np. kontrakt, stypendium)			5	4
brak danych		3	2		
Razem		139	100	70	50

Bardzo silny jest związek statusu zatrudnienia z wiekiem wychowanków. Wyraźnie z czasem coraz skuteczniej odnajdują się oni na rynku pracy. Maleje też udział pracy na czarno – charakterystyczny dla młodszych wychowanków, którzy jak należy przypuszczać starają się „dorabiać” często łącząc to z kontynuacją nauki.

Rysunek 2. Status zatrudnienia a wiek

Status rodzinny i relacje społeczne

Podczas badania starano się ustalić status rodzinny respondentów pytając ich o to, czy założyli rodzinę, czy nadal są w tej rodzinie i czy posiadają dzieci. Pytano ich także o utrzymywanie kontaktów z członkami najbliższej rodziny biologicznej: matką, ojcem i rodzeństwem. Poszukiwano informacji czy w środowisku respondenta nie związanym z jego rodziną biologiczną ani zastępczą jest osoba, której może zaufać. Uporządkowane odpowiedzi przedstawiamy niżej.

Prawie dwie trzecie respondentów (62%) jest obecnie w jakimś związku: ma dziewczynę lub chłopaka, jest w stałym związku nieformalnym czyli posiada partnera lub partnerkę lub wręcz jest w związku sformalizowanym czyli posiada męża lub żonę. Co dziesiąta osoba z tej grupy była wcześniej w innym stałym związku. Prawie połowa ma dzieci (26% całej grupy) choć nie wiadomo czy są to dzieci z aktualnego związku. Jedynie dwie osoby spośród wszystkich posiadających dzieci nie mieszkają z nimi. Samotność deklaruje jedna trzecia respondentów (35%).

Odsetek respondentów często zmieniających partnerów raczej nie jest wysoki. 15% respondentów deklaruje, iż było kiedyś w stałym związku, który w momencie badania już nie trwał. Nowego partnera (chłopaka, dziewczynę, partnerkę, partnera, męża lub żonę) ma połowa z nich. Pozostali deklarują samotność.

Tabela 5. Status rodzinny

status rodzinny			w tym była w stałym związku		w tym ma dzieci	
	N	%	N	%	N	%
samotna/y	48	35	9	6	3	2
ma dziewczynę/chłopaka	29	21	2	1	3	2
jest w związku nieformalnym	31	22	5	4	14	10
jest w związku formalnym	26	19	2	1	20	14
był/a w stałym związku (nieformalnym lub formalnym)	21	15	21	15	11	8
ma dzieci	42	30	11	8	42	30
Razem	139	100	139	100	139	100

Związki z rodzicami biologicznymi nie przedstawiają się najlepiej. Rzecz jasna w badanej grupie stosunkowo częste są przypadki, gdy rodzice są respondentom nieznani lub nie żyją (40% matek i 49% ojców) – jest to zasadniczo jedna z przyczyn, dla których znaleźli się w systemie opieki. Nie ma to jednak znaczenia gdy relację z nimi chcemy traktować jako posiadanie pewnego rodzaju oparcia dla usamodzielnianych osób – bez względu na powód (brak kontaktu, osoba nie żyje, nie znam osoby, relacje są złe) w badanej grupie znalazło się 25 osób, (18%), które nie posiadają relacji ani z matką, ani ojcem ani rodzeństwem biologicznym. Dziewięcioro z nich wychowywało się w domu dziecka, siedemnaścioro w rodzinach zastępczych. Na szczęście większość z nich (19 osób) potrafi wskazać osobę spoza rodziny, którą darzy zaufaniem.

W deklaracjach - żadnego związku z matką ani z ojcem nie posiada 60% badanych osób. Dobre lub średnie relacje z matką deklaruje 28% badanych, z ojcem 19%. W tej sytuacji wydaje się, że rodzeństwo biologiczne stanowi prawdziwą podporę dla respondentów. Dobre lub średnie relacje z nim deklaruje 72% osób. Dla 11% respondentów dobre lub średnie relacje rodzeństwem biologicznym to jedyne istniejące – nie mają osoby spoza rodziny, której mogą zaufać a związki z matką i ojcem są złe lub ich nie ma wcale.

Większość respondentów może wskazać osobę spoza rodziny, którą darzy zaufaniem (74%). Odsetek takich osób jest nieco większy w grupie wychowanków rodzin zastępczych niż domów dziecka.

O relacjach rodzinnych może również świadczyć fakt wspólnego zamieszkiwania, choć tak naprawdę nie wiadomo, czy wynika on z wyboru czy z konieczności. Obecna kondycja rynku mieszkaniowego w Polsce raczej sugeruje tę drugą opcję. Można jednak założyć, że wspólne zamieszkiwanie byłoby

niemożliwe, gdyby relacje ze współmieszkańcami były skrajnie złe. Jedynie 12% badanych osób mieszka w pojedynkę.

Tabela 6. Obecni współmieszkańcy

Z kim mieszka obecnie? (możliwa więcej niż jedna sytuacja)	N	%
Sam	17	12
z mężem/żoną partnerem/partnerką	61	44
z rodziną partnera (rodzice, rodzeństwo)	22	16
z rodziną biologiczną (rodzice, rodzeństwo, wujkowie)	51	37
z rodziną zastępczą (rodzice, rodzeństwo, itd.)	14	10
z dziećmi	41	29
z obcymi/znajomymi	5	4

Wszystkie osoby, które zadeklarowały bycie w związku nieformalnym lub formalnym mieszkają obecnie ze swoimi mężami, żonami, partnerami lub partnerkami (41% całej populacji). Dwie trzecie tych par mieszka tylko ze sobą (29% całej populacji) lub z dziećmi (18% całej populacji). Pozostałe pary mieszkają dodatkowo z rodziną partnera respondenta (8% całości) oraz innymi osobami.

Spora grupa respondentów (37%) mieszka obecnie z członkami swojej rodziny biologicznej, choć większość z nich wychowywała się w rodzinach zastępczych.

Porównując grono współmieszkańców respondentów tuż po opuszczeniu placówek, w których się wychowywali z obecnym można zauważyć, że zdecydowanie zmniejszyła się liczba osób, które współmieszkają z rodziną zastępczą, w której się wychowywały (45% => 10%), zwiększyła się liczba osób współmieszkających z rodziną biologiczną, (19%=>37%), prawie pięciokrotnie zwiększyła się liczba osób dzielących mieszkanie z mężem/żoną lub partnerem/partnerką (9%=>44%).

Tabela 7. Współmieszkańcy bezpośrednio po opuszczeniu rodziny zastępczej lub domu dziecka a współmieszkańcy obecnie

Bezpośrednio po opuszczeniu placówki	N	%	%	N	Obecnie
został/a w swojej rodzinie zastępczej	62	45	10	14	rodzina zastępcza
z domu dziecka lub rodziny zastępczej do rodziny biologicznej	26	19	37	51	rodzina biologiczna
z partnerem/partnerką lub dalszą rodziną	13	9	44	61	mąż/żona, partner/partnerka
	139	100	100	139	

Samodzielne gospodarstwa domowe oddzielone od gospodarstwa rodziców zakładają – choć nie od razu po osiągnięciu pełnoletności raczej wychowankowie rodzin zastępczych. Wychowankowie domów dziecka po ich opuszczeniu wracają do rodzin biologicznych – z których wcześniej zostali przeniesieni – i tam trwają czasem z partnerem czasem bez zawsze w towarzystwie innych bliższych i dalszych członków rodziny pochodzenia.

Sytuacja mieszkaniowa

Sytuacja mieszkaniowa respondentów była oceniana na podstawie szeroko rozumianego „tytułu prawnego” do zajmowanego lokalu. Na etapie analizy danych wyodrębniono siedem teoretycznie rozłącznych kategorii. Przyporządkowując poszczególne przypadki do kategorii wzięto pod uwagę informacje uzyskane w odpowiedzi na różne pytania min. Gdzie mieszkasz? Z kim mieszkasz? Gdzie trafiłeś bezpośrednio po opuszczeniu domu dziecka lub rodziny zastępczej?

Pewną wskazówką dla wyodrębnienia poniższych kategorii była koncepcyjna definicja bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego FEANTSA, w świetle której „domność” składa się z trzech domen: **prawnej** oznaczającej posiadanie tytułu prawnego zabezpieczającego prawo do mieszkania w danym miejscu np. prawo własności, umowa najmu; **społecznej** oznaczającej możliwość czerpania satysfakcji z relacji społecznych np. brak przemocy ze strony partnerów, możliwość wychowywania dzieci według przez siebie przyjętych zasad, zabezpieczenie prywatności w relacji z partnerem; oraz **fizycznej** czyli posiadania dachu nad głową. Wykluczenie z jednej, dwóch lub trzech domen oznacza, iż sytuację mieszkaniową należy uznać za mieszkaniową marginalizację bezpośrednio zagrażającą bezdomnością lub wręcz bezdomność. Przykładem wykluczenia z domeny społecznej jest mieszkanie w warunkach przeludnienia, z domeny prawnej mieszkanie kątem u dalszej rodziny lub znajomych.

W analizie sytuacji mieszkaniowej respondentów wzięto pod uwagę przede wszystkim domenę prawną, w pewnym stopniu uzupełniając ją domeną społeczną². Stąd np. inaczej traktowany jest wynajem samodzielny i wynajem zbiorowy.

- Podnajmowanie: mieszkanie u kogoś, ale bez konieczności płacenia za to. Dotyczyło to również sytuacji mieszkania z członkami dalszej rodziny biologicznej.
- Wynajmowanie zbiorowe: wspólne wynajmowanie mieszkania przez wiele osób najczęściej znajomych, czasem obcych.
- Wynajmowanie prywatne: teoretycznie wtedy, gdy respondent jest głównym najemcą.
- Własność/mieszkanie wspierane: obejmująca własność społeczną typu TBS, ale także mieszkania chronione.
- Mieszkanie komunalne (w tym socjalne)
- Własność niepełną: np. mieszkanie na kredyt
- Własność: gdy respondent mieszka w lokalu, który jest jego własnością (z uwzględnieniem spółdzielczego prawa do lokalu).

Tak rozumianą sytuację mieszkaniową starano się prześledzić w dwóch punktach w czasie: bezpośrednio po opuszczeniu placówek lub oraz w chwili obecnej. I tak ponad 40% badanych osób po uzyskaniu pełnoletniości pozostało w rodzinach zastępczych, w których się wychowywało. Kolejnych 14% trafiło do rodzin biologicznych – są to osoby, które wychowywały się w domach dziecka. Czterech wychowanków pozostało w DD na mocy umowy cywilno-prawnej lub umowy nieformalnej. W wypadku powyższych grup analizowanie tytułu prawnego w tym punkcie w czasie nie ma sensu – należy założyć, że osoby te mieszkają przy rodzinie, a dopiero ta posiada określony tytuł prawny. Stabilność tej sytuacji mieszkaniowej zależy od relacji w rodzinie i tego na ile pozwala ona na spełnienie zasad „domeny społecznej” np. zabezpieczenia prywatności w relacji z partnerem i możliwości wychowywania dzieci. Zebrane dane nie pozwoliły na wyciągnięcie rozstrzygających wniosków w tej sferze. Zasadniczo jednak jasne jest, że grupa ta (54%) nie była „na swoim”.

12% respondentów przeniosło się od razu do wynajmowanego lokum, nie wiadomo jednak w jakich warunkach (podnajem, wynajmowanie zbiorowe itd.). 3% respondentów zadeklarowało iż przeniosło się do własnego mieszkania.

Tabela 8. Sytuacja mieszkaniowa bezpośrednio po opuszczeniu domu dziecka lub pełnoletniości (w przypadku wychowanków rodzin zastępczych)

² Pełne wykorzystanie tej koncepcji nie było możliwe ze względu na kształt zgromadzonych danych – koncepcyjną definicję bezdomności FEANTSA zastosowano dopiero na etapie analizy danych.

	N	%
Został/a w rodzinie zastępczej, w której się wychowywał/a	57	41
Z domu dziecka trafił/a do rodziny biologicznej	20	14
Wynajmował	16	12
Dom dziecka (legalnie bądź nielegalnie)	5	4
Mieszkanie chronione/rotacyjne	4	3
Mieszkanie własne	4	3
Komunalne	2	1
TBS	1	1
inne	5	4
brak danych	25	18
razem	139	100

Zatrważająco niski odsetek respondentów bezpośrednio po opuszczeniu placówki lub rodziny zastępczej miał możliwość skorzystania z jednej z form wspieranego mieszkalnictwa, do których należą mieszkania chronione i rotacyjne, mieszkania towarzystw budownictwa społecznego lub nawet mieszkania komunalne o regulowanym czynszu. Taką możliwość miało jedynie siedmiu wychowanków stanowiących 5% badanej grupy.

W chwili przeprowadzenia badania sytuacja pod tym względem nieco się poprawiła: cztery osoby zamieszkiwały w lokalach towarzystw budownictwa społecznego, 23% w lokalach komunalnych (w tym socjalnych). Wciąż jednak ponad połowa respondentów wynajmowała lokale na rynku prywatnym w tym, ponad 70% z nich podnajmowała (40% całej badanej grupy), czyli de facto mieszkała kątem u kogoś, co oznacza wykluczenie z „domeny prawnej”. Prawdopodobnie osoby te nie posiadają żadnej umowy zabezpieczającej prawo do zamieszkiwania w tym miejscu i są zdane na decyzję właściciela lokalu. Taką sytuację mieszkaniową w świetle przytoczonej wyżej definicji uznaje się za bardzo niestabilną i powodującą zagrożenie bezdomnością.

Tabela 9. Szeroko rozumiany tytuł prawny do mieszkania zajmowanego obecnie

	N	%
wynajmowane zbiorowo	4	3
Podnajmowane (mieszka u kogoś, ale nie płaci za to)	56	40
wynajmowane prywatnie	18	13
Własność/mieszkanie wspierane (tbs, mieszkania chronione)	4	3
komunalne (w tym socjalne)	32	23
własnościowe niepełne (na kredyt)	4	4
własnościowe	20	14
brak danych	1	1
Razem	139	100

Przedstawione dane skłaniają do wniosku, iż w ramach procesu usamodzielnienia jego teoretyczni beneficjenci w przeważającej większości musieli sami radzić sobie stawiając pierwsze kroki na rynku mieszkaniowym, korzystając przede wszystkim z nieregulowanego wynajmu lokali na rynku prywatnym. Wiąże się to z niską stabilnością sytuacji mieszkaniowej ze względu na słabe zabezpieczenie tytułu prawnego. Zazwyczaj tego rodzaju najem nie jest potwierdzony żadną umową zabezpieczającą najemcę przed nagłą utratą dachu nad głową. Alternatywą jest pozostawanie w rodzinie zastępczej lub powrót do rodziny biologicznej. Ta forma zamieszkiwania z kolei uzależnia stabilność sytuacji mieszkaniowej respondenta od relacji panujących w gospodarstwie domowym. Konflikt może stać się bezpośrednią przyczyną konieczności poszukiwania innego lokum. Oznacza to

bezpośrednie zagrożenie bezdomnością - badania wskazują, iż to właśnie konflikt w rodzinie jest jedną z głównych przyczyn popadania w ten stan w Polsce³.

Od momentu opuszczenia domu dziecka pięciu osobom z badanej grupy zdarzyło się przebywać w więzieniu, placówce leczenia uzależnień lub psychiatrycznej. Żadna osoba nie trafiła do placówki udzielającej wsparcia z tytułu bezdomności. Ten ostatni fakt jest zastanawiający w zestawieniu z informacjami przekazywanymi przez instytucje. Dane z początku lat 90 wskazywały, iż prawie połowa osób zgłaszających się po pomoc wychowywała się w domach dziecka. Obecnie odsetek ten jest znacznie mniejszy jednak pracownicy placówek zwłaszcza wspierających osoby młode sygnalizują, iż wśród mieszkańców stale pojawiają się wychowankowie domów dziecka lub rodzin zastępczych. Ich całkowity brak wśród respondentów badania może być teoretycznie interpretowany dwojako: a) otwoccy wychowankowie nie trafili do placówek dla ludzi bezdomnych b) wychowankowie, którzy trafili do tego rodzaju placówek nie zostali objęci badaniem. Pierwsza interpretacja stoi w sprzeczności z przytoczonymi wyżej relacjami, drugą uprawdopodobnia fakt, iż warunkiem dotarcia do respondenta była poprawność adresu a lokalizacja osób w sytuacji bezdomności zawsze nastręcza wielu trudności.

Jedynie marginalna część respondentów doświadczyła form mieszkalnictwa wspieranego obejmującego zarówno wspierany najem jak i wspieraną własność a także formy wsparcia społecznego w trudnym okresie stawiania pierwszych kroków samodzielności mieszkaniowej. Tymczasem wydaje się, że powinny to być podstawowe narzędzia stosowane w ramach procesu usamodzielniania.

Współczesna wiedza o zjawisku marginalizacji mieszkaniowej i bezdomności wskazuje, iż wychowywanie się w instytucjach opieki zastępczej jest czynnikiem ryzyka. Oparta o nią Europejska Typologia Bezdomności i Wykluczenia mieszkaniowego ETHOS⁴ będąca operacyjnym rozszerzeniem przytoczonej wyżej definicji koncepcyjnej uznaje wychowywanie się w domu dziecka lub rodzinie zastępczej za jedną z trzynastu sytuacji mieszkaniowych, w których znajdowanie się oznacza mieszkaniową marginalizację. Jeśli mieszkaniec takiej instytucji nie posiada zabezpieczonego mieszkania na kilka miesięcy przed planowanym jej opuszczeniem już wtedy uznaje się go za osobę w sytuacji bezdomności. W tym kontekście zapewnienie wychowankom mieszkań warunkuje nie tylko życiowe usamodzielnianie, ale także nie popadanie w bezdomność, czyli stan wprost przeciwny do życiowej samodzielności będącej celem procesu, któremu zostali poddani. Fakt, iż jedynie 5% respondentów miało możliwość skorzystania z wspieranych form mieszkalnictwa bezpośrednio po opuszczeniu placówek i jedynie 26% w chwili prowadzenia badania stawia pod znakiem zapytania jakość działań wspierających wychowanków domów dziecka i rodzin zastępczych na badanym terytorium.

Rozdział II. Subiektywne postrzeganie procesu usamodzielniania

W świetle ustawy o pieczy zastępczej i rozporządzenia o usamodzielnieniu osoby pełnoletnie opuszczające domy dziecka lub rodziny zastępcze mogą przystąpić do realizacji Indywidualnego Programu Usamodzielniania. Choć nie jest to obligatoryjne, jest warunkiem uzyskania pomocy pieniężnej, co jak się potocznie uważa jest głównym powodem przystępowania do jego realizacji.

³ min. Socjodemograficzny portret ludzi bezdomnych Województwa Pomorskiego

⁴ ETHOS PL http://www.bezdomnosc.edu.pl/images/PLIKI/Inne/ethos_pl_tabela2008.pdf

Program może trwać maksymalnie trzy lata, choć uzyskiwanie pewnych rodzajów wsparcia podlega dodatkowym ograniczeniom np. pomoc finansową można otrzymywać maksymalnie do 25 roku życia a pomoc na kontynuowanie nauki tylko pod warunkiem kontynuowania nauki. Realizacja programu wymaga współpracy z lokalnymi instytucjami pomocy społecznej przede wszystkim powiatowymi centrami pomocy rodzinie lub ośrodkami pomocy społecznej. Konieczne jest wskazanie opiekuna usamodzielnienia oraz skonstruowanie planu usamodzielnienia. Realizacja programu ma przygotować wychowanków do samodzielnego dorosłego życia i powinna „brać pod uwagę sposób i formy:

- Wspierania osoby usamodzielniającej się w kontaktach z rodziną i środowiskiem;
- Uzyskania przez nią wykształcenia;
- Uzyskania przez nią kwalifikacji zawodowych;
- Pomocy w ustaleniu uprawnień do ubezpieczenia zdrowotnego;
- Pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych;
- Podjęcia zatrudnienia;
- Pomocy w uzyskaniu przysługujących świadczeń”⁵

W raporcie wszelkie czynności podejmowane podczas realizacji programu określane są procesem usamodzielnienia.

Przedmiotem badania był subiektywny odbiór procesu usamodzielnienia przez wychowanków. Jednym słowem badano to co zapamiętali bez konfrontowania tego z pomocą jaką faktycznie uzyskali. Zapytano ich o to jak wyglądał i jak powinien ich zdaniem wyglądać proces i jego elementy: opiekun, plan, uzyskana pomoc. Wszystkie pytania miały charakter otwarty co oznacza, że respondenci mogli spontanicznie formułować odpowiedzi. Dopiero podczas analizy danych zostały one uporządkowane i skategoryzowane w zamknięte kafeterie. Warto zauważyć, że w każdym pytaniu dotyczącym procesu usamodzielnienia odsetek odpowiedzi „nie wiem”, lub „nie pamiętam” wynosił od 6% nawet do 56% w przypadku pytania o szczegóły opracowywania planu usamodzielnienia.

Tabela 10. Odsetki odpowiedzi „nie wiem” lub „nie pamiętam” w pytaniach o proces usamodzielnienia

6%	nie pamiętam czy byłam/em objęta/y programem usamodzielnienia
14%	nie wiem kto był opiekunem usamodzielnienia
14%	nie pamiętam jak długo trwała pomoc opiekuna usamodzielnienia
56%	nie pamiętam jak powstał plan usamodzielnienia
12%	nie pamiętam jaka była intensywność kontaktów z opiekunem usamodzielnienia

Dwanaście osób (9%) nie wiedziało kto był opiekunem, nie pamiętało ile trwała jego pomoc i jaka była jej intensywność ani jak powstał plan usamodzielnienia. Ponad połowa z nich zadeklarowała, iż była objęta programem, pięcioro nie pamiętało. O niewielkiej świadomości dotyczącej programu usamodzielnienia świadczą również trudności jakie napotykały osoby prowadzące wywiady próbując uzyskać od respondentów informacje na ten temat. Wielu kojarzyło plan wyłącznie z otrzymywaniem pomocy finansowej. Informacje o innych formach pomocy, opiece itd. musiały być „odkopywane” z pamięci. Tylko dzięki naprowadzaniu i wspieraniu skojarzeń udało się je uzyskać i wprowadzić do kwestionariuszy.

⁵ Informacja ze strony internetowej Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Otwocku <http://www.pcprotwock.pl/index.php/usamodzielniani-wychowankowie.html>

Poniżej przedstawiamy w pierwszej kolejności fakty dotyczące procesu usamodzielnienia zrelacjonowane przez respondentów a następnie opinie respondentów na temat procesu usamodzielnienia i jego elementów.

Zrelacjonowane fakty

Zgodnie z deklaracjami badanych znakomita większość (90%) z nich była objętych programem usamodzielnienia (jedynie 4% wprost twierdzi, że nie była nim objęta). W zdecydowanej większości przypadków opiekunem usamodzielnienia był pracownik instytucji: dla 38% pracownik socjalny PCPR (głównie wobec wychowanków rodzin zastępczych) dla 30% wychowawca z domu dziecka (głównie wobec wychowanków domów dziecka). 9% grupa za opiekuna usamodzielnienia posiadała członka rodziny biologicznej lub zastępczej. Jedna trzecia respondentów nie wybrała przydzielonego jej opiekuna.

Tabela 11. Intensywność kontaktów z opiekunem usamodzielnienia

Intensywność kontaktów z opiekunem	N	%
Stały lub regularny kontakt	43	31
Wyznaczone spotkania rzadziej niż co kwartał, raczej co pół roku	41	29
Kilka spotkań na początku realizacji programu	14	10
Tylko przy podpisaniu programu	13	9
Nie pamiętam	17	12
Brak danych	11	8
Razem	139	100

Jedynie 31% respondentów oceniło kontakt z opiekunem jako stały i regularny dający możliwość rozmowy bezpośredniej lub telefonicznej w miarę pojawiania się pytań i problemów. 29% umawiało się na wyznaczone spotkania, które jednak miały miejsce rzadziej niż co kwartał, zazwyczaj co pół roku. 19% respondentów spotkało się z opiekunem tylko kilka razy na początku realizacji programu lub wręcz wyłącznie przy jego podpisaniu. Jedna piąta respondentów nie pamięta lub nie przekazała żadnej informacji na ten temat.

Analizując formę kontaktów z opiekunem usamodzielniania pod kątem „rodzaju” opiekuna łatwo zauważyć, iż w oczach respondentów prawie wszyscy opiekunowie członkowie rodzin zastępczych lub biologicznych umożliwiali im stały lub regularny kontakt. Z kolei możliwość kontaktu spowodowanego do wyznaczonych rzadkich lub bardzo rzadkich spotkań miały przede wszystkim osoby, których opiekunami byli wychowawcy z domów dziecka (kontakt z 65% opiekunów wychowawców z DD został właśnie tak oceniony) i pracownicy socjalni PCPR (kontakt 66% opiekunów pracowników socjalnych PCPR został tak oceniony). Znalazły się jednak osoby usamodzielniane, które mogły utrzymywać stały kontakt z opiekunami wywodzącymi się z instytucji co świadczy o tym, że jest to możliwe. Dlaczego zatem dominuje kontakt sformalizowany uzależniony od ogólnie wyznaczonych terminów a nie od pojawiających się potrzeb osób usamodzielnianych?

Tabela 12. „Rodzaj” opiekuna usamodzielnienia a intensywność kontaktów z osobą usamodzielnianą

Liczba osób, których opiekunem usamodzielnienia był:	wychowawca DD		pracownik socjalny PCPR		członek rodziny zastępczej lub biologicznej	
	N	%	N	%	N	%
Stały lub regularny kontakt	14	35	16	30	11	85
Wyznaczone spotkania rzadziej niż co kwartał - raczej co pół roku lub kilka spotkań na początku realizacji lub jedno	25	65	35	66	1	8

spotkanie przy podpisaniu programu						
Liczba określonych „rodzajów opiekunów” wśród ogółu opiekunów respondentów	39	100	53	100	13	100

Pomoc opiekuna usamodzielnienia dla ponad jednej piątej ustała wraz z zakończeniem nauki, dla 18% trwała do zakończenia pobytu w placówce. Jedna czwarta respondentów w momencie przeprowadzenia badania była wciąż nią objęta.

Bardzo duża grupa respondentów – ponad połowa – nie pamięta jak powstał plan usamodzielnienia. Jedynie 17% przygotowało plan wspólnie z opiekunem. Teoretycznie powinien być on opracowany wspólnie przez osobę usamodzielniającą się i opiekuna usamodzielnienia we współpracy z właściwym organem pomocy społecznej decydującym o przyznaniu pomocy⁶. Kilka osób opracowało plan z inną osobą, pojedyncze osoby zrobiły to samodzielnie. 12% twierdzi, iż opiekun po prostu dał im do podpisania wypełnione papiery lub dyktował co napisać.

Subiektywny odbiór procesu usamodzielnienia oraz opinie na temat jego pożądanego kształtu

Respondenci odpowiadali na pytanie o pomoc uzyskaną w ramach programu usamodzielniania. **Niespełna 20% pamięta, iż w ramach programu usamodzielnienia miało możliwość rozmawiania z życzliwą i zainteresowaną osobą dorosłą.** Poza tym faktem w pamięci respondentów zapisały się przede wszystkim tzw. „twarde” czy wymierne/łatwo mierzalne rodzaje wsparcia w postaci pomocy finansowej min. na kontynuowanie nauki (67%) , na usamodzielnienie (62%), na zagospodarowanie mieszkania (42%). W tym miejscu należy wspomnieć, że kontynuowanie nauki jest warunkiem uzyskiwania pomocy finansowej na ten cel. Zapamiętane zostało także uczestnictwo w projekcie „Sprawni i samodzielni” (13%) oraz fakt sfinansowania kursu prawa jazdy (8%). Co ciekawe o pomocy „twardej” w postaci zapewnienia mieszkania chronionego lub możliwości mieszkania w placówce do ukończenia nauki wspomniało jedynie czterech respondentów (3%).

Pomoc „mięka” o charakterze emocjonalnym, motywującym, wspierającym w podejmowaniu ważnych życiowych decyzji była przywołana znacznie rzadziej. **Posiadanie możliwości spotkania z psychologiem czy doradcą zawodowym w ramach procesu usamodzielnienia zapamiętało jedynie 5% wychowanków.**

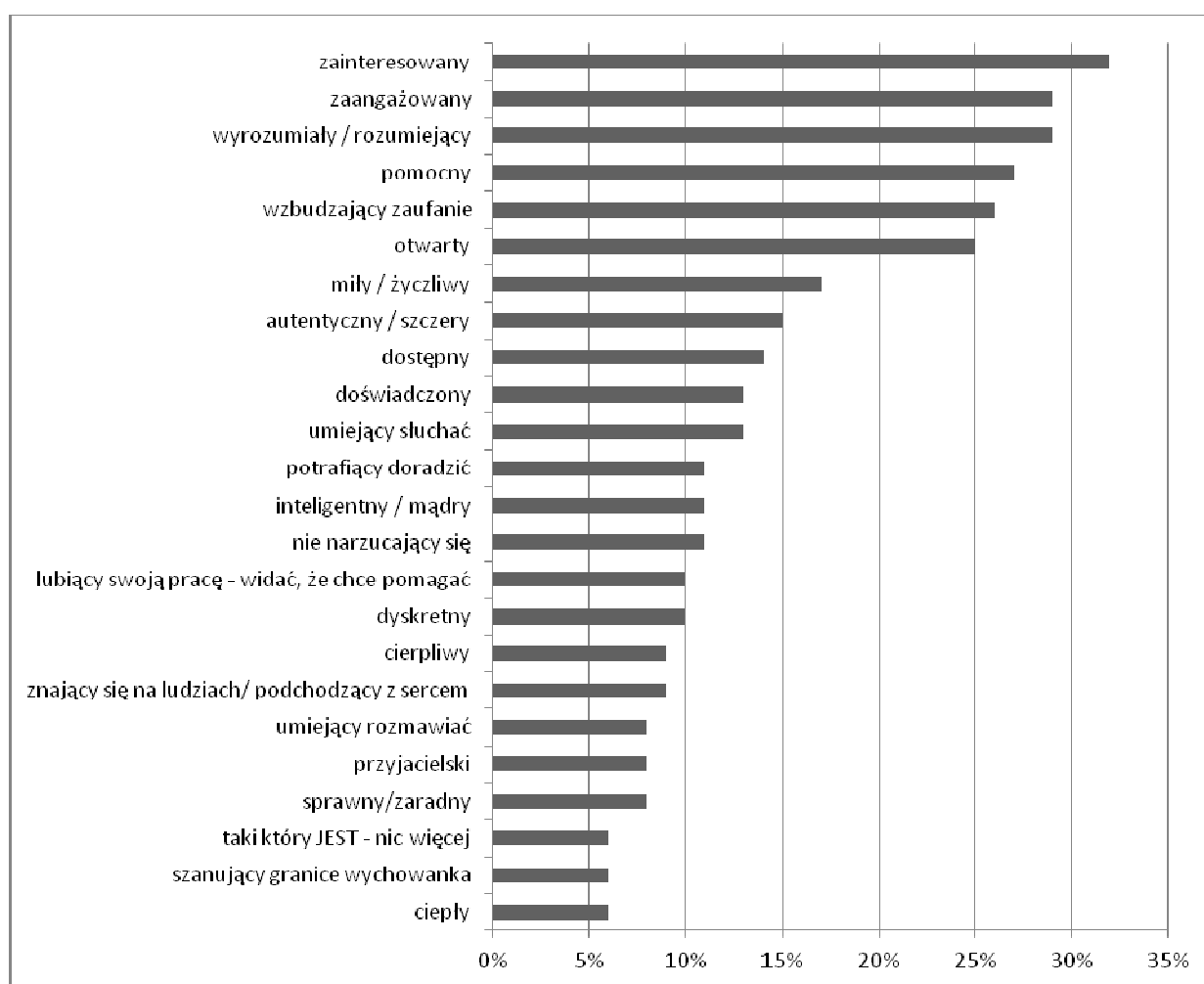
W odpowiedzi na pytanie o pomoc, której zabrakło 37% respondentów stwierdziło, iż żadnej pomocy im nie brakowało. Część z nich zastrzegła jednak równocześnie, że żadnej pomocy nie oczekiwała. Jednej trzeciej respondentów (33%) zabrakło zainteresowania i możliwości prowadzenia rozmów z życzliwą osobą dorosłą, jednej piątej brakowało wsparcia emocjonalnego rozumianego jako więź z opiekunem, na którym można by polegać i obdarzać zaufaniem. 15% respondentów odczuło brak pomocy w uzyskaniu mieszkania. Bardzo rzadko wskazywano na to, iż zabrakło pomocy o charakterze finansowym lub że powinna być ona wyższa.

Oczekiwania respondentów wobec opiekuna usamodzielnienia wiążą się przede wszystkim z wykazywaniem przez niego zainteresowania (32%), zaangażowania (29%) i rozumienia (29%). Te trzy cechy pojawiały się najczęściej w odpowiedziach respondentów na pytanie o to, jaki opiekun powinien być. Powinien także wzbudzać zaufanie (26%) „być pomocny” (27%) i „otwarty” (25%). Płeć

⁶ Informacja ze strony internetowej Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Otwocku <http://www.pcprotwock.pl/index.php/usamodzielniani-wychowankowie.html>

ani wiek opiekuna nie mają dla respondentów znaczenia, chociaż pewna grupa oczekiwałaby aby był doświadczony. 6% chciałoby aby opiekun był „taki jaki jest – nic więcej”.

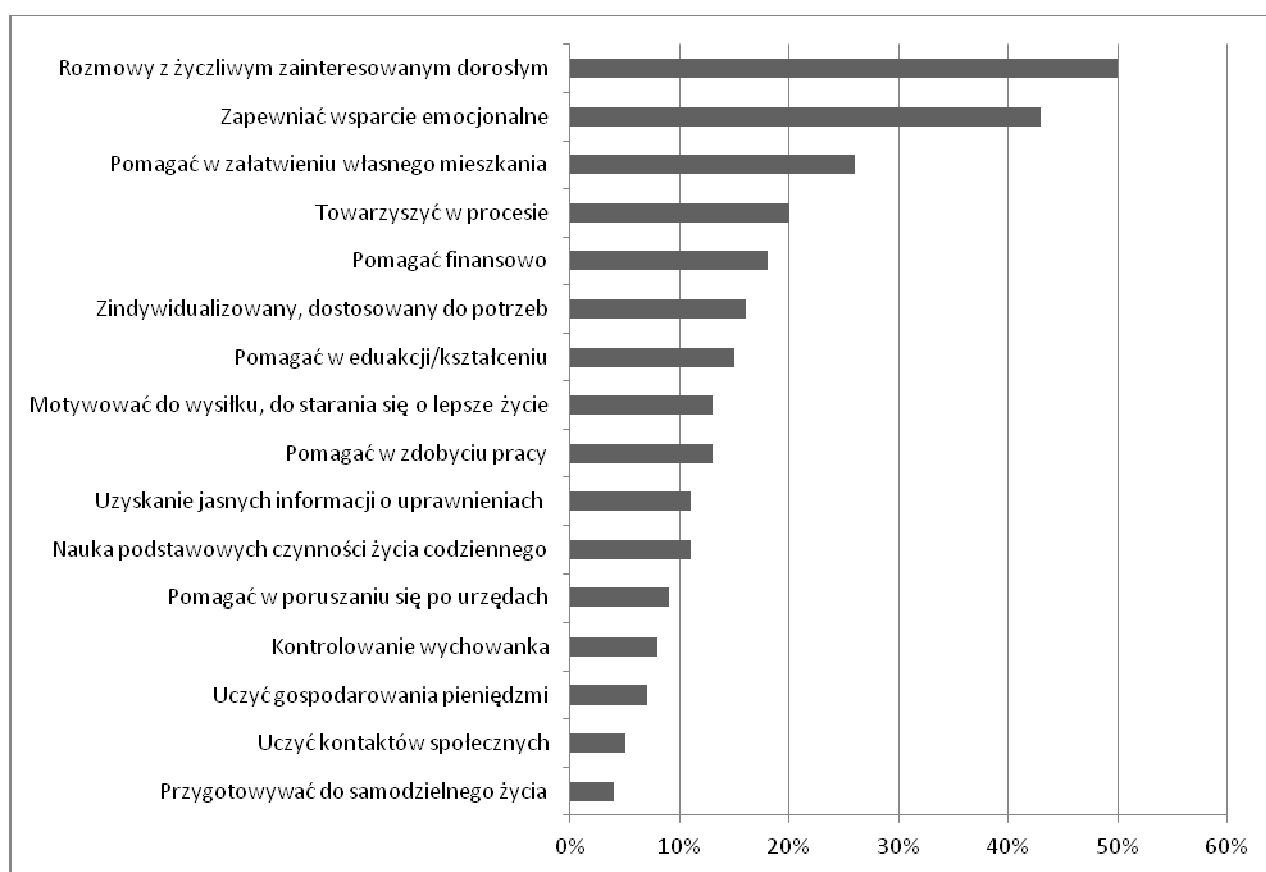
Rysunek 3. Jaki powinien być opiekun usamodzielnienia?

Życzliwość, zainteresowanie oraz wsparcie emocjonalne ze strony dorosłych to również najczęściej pożądane cechy, które **powinny charakteryzować cały proces usamodzielnienia**. Połowa respondentów w odpowiedzi na to pytanie spontanicznie zadeklarowała, iż w ramach procesu usamodzielnienia chcieliby mieć możliwość rozmowy z życzliwą i zainteresowaną osobą dorosłą. Prawie połowa chciałaby uzyskiwać wsparcie emocjonalne. Częściej niż pomocy finansowej – być

może dlatego, iż jest ona dość standardowo udzielana – respondenci oczekują pomocy w załatwieniu własnego mieszkania (26%).

Rysunek 4. Jak powinien wyglądać proces usamodzielnienia?

Zrelacjonowane fakty wskazują na to, iż respondenci kojarzą program usamodzielnienia przede wszystkim z pomocą o charakterze finansowym zaś opinie o jego pożądanym kształcie koncentrują się wokół działań miękkich o charakterze psychologicznym, emocjonalnym. Rozmijanie się stanu faktycznego relacjonowanego przez respondentów ze stanem pożądanym występuje także w przypadku pomocy o charakterze mieszkaniowym: bardzo rzadko respondenci doświadczyli pomocy mieszkaniowej a stosunkowo często wskazywali na jej potrzebę.

Chociaż spora grupa respondentów wspomniała, iż miała stały regularny kontakt z opiekunem usamodzielnienia, to jednak ponad połowa w najlepszym razie spotykała się z nim rzadziej niż co

kwartał, niektórzy z nich tylko kilka razy na początku realizacji programu lub wręcz wyłącznie w chwili jego podpisania. Trudno aby przy takiej częstotliwości – czy rzadkości – spotkań opiekun mógł być oceniony jako zaangażowany i życzliwy a tego zdają się przede wszystkim oczekiwać młodzi usamodzielniani wychowankowie domów dziecka i rodzin zastępczych. Wydaje się, że wśród respondentów dominuje poczucie rozmiłowania się faktycznego i oczekiwanego sposobu pracy opiekunów. Na fakt ten nie ma wpływu rodzaj instytucji, w jakiej się wychowywali.

Rozdział III. Proces usamodzielnienia a samodzielność życiowa

Poszukując odpowiedzi na pytania badawcze postawione na początku raportu dotyczące związku ustawowo zdefiniowanego procesu usamodzielnienia oraz wpływu rodzaju instytucji, w której się wychowywali na życiową samodzielność wychowanków przyjęto definicję „życiowej samodzielności”, na którą składały trzy elementy:

- fakt posiadania wykształcenia co najmniej na poziomie średnim bez względu na jego charakter (zawodowe, techniczne lub ogólnokształcące, policealne i wyższe)
- posiadanie legalnego zatrudnienia: na umowę o pracę lub umowę cywilno-prawną
- posiadanie stabilnej sytuacji mieszkaniowej: mieszkanie w lokalu własnościowym (również spółdzielczym), własnościowym nie do końca (np. na kredyt, lub w TBS), lokalu komunalnym a także fakt samodzielnego wynajmowania mieszkania na rynku prywatnym.

Przyjętą definicję „samodzielnosci życiowej” spełnia 27 respondentów stanowiących niespełna 20% badanej populacji. Przy takiej definicji udanego „usamodzielnienia” warto porównać wyniki jakie w tej dziedzinie uzyskują poszczególne typy instytucji. Różnice nie są olbrzymie ale jednak istotne. Nieznaczenie lepsze rezultaty uzyskują rodziny zastępcze (przy czym istotnie gorzej w tym porównaniu wypadają rodziny zastępcze niespokrewnione). Ciekawy jest też i poniekąd paradoksalny związek sukcesów w usamodzielnieniu (a w każdym razie z subiektywną tego faktu pamięcią) z formalną procedurą usamodzielnienia. Wśród osób, które skutecznie usamodzielnily się wyraźnie proces formalny nie jest zapamiętany jako istotny (nie pamiętają go, nie wiedzą, kto był opiekunem, samodzielnie ułożyli plan usamodzielnienia). Częściowo, ale chyba nie całkowicie da się to wyjaśnić poprzez fakt, iż faktyczne usamodzielnienie często następuje kilka lat po opuszczeniu placówki i być może czas wypłukuje proces z pamięci. Może być to jednak wyrazem szerszej postawy (*self made man*) osób, które uznają, że mogą polegać przede wszystkim na sobie.

Tabela 13. Samodzielność życiowa a rodzaj instytucji (dom dziecka vs rodzina zastępcza).

	Grupa „samodzielných życiowo”	Pozostali wychowankowie
RODZAJ PLACÓWKI		
Dom Dziecka	15,5%	84,5%
RZ-niespokrewniona	7,1%	92,9%
RZ-S bliższa	26,9%	73,1%
RZ-S dalsza	20,0%	80,0%
INTENSYWNOŚĆ KONTAKTÓW Z OPIEKUNEM		
Stały regularny	11,6%	88,4%
Spotkania rzadziej niż co kwartał	22,0%	78,0%
Kilka spotkań na początku programu	35,7%	64,3%
Tylko przy podpisaniu programu	7,7%	92,3%
Nie pamiętam	41,2%	58,8%
KIM BYŁ OPIEKUN USAMODZIELNIENIA		

	Grupa „samodzielných žyciow”	Pozostali wychowankowie
Członek rodziny biologicznej	14,3%	85,7%
Nie wiem kto	40,0%	60,0%
Pracownik socjalny PCPR	20,8%	79,2%
Rodzic zastępczy	16,7%	83,3%
Wychowawca z placówki DD	14,6%	85,4%
JAK POWSTAWAŁ PLAN USAMODZIELNIENIA		
Nie pamiętam	21,8%	78,2%
Opiekun dał do podpisania wypełnione papiery lub dyktował co napisać	17,6%	82,4%
Samodzielnie	50,0%	50,0%
Wspólnie ale nie z opiekunem	14,3%	85,7%
Wspólnie z opiekunem	20,8%	79,2%
Razem	19,4%	80,6%

I. Sytuacja socjalna

a. Gdzie mieszka (status mieszkania)?

Mieszkanie wynajmowane	Mieszkanie własnościowe	Dom wynajmowany	Dom własność	Socjalne	U rodziców	Własność innej bliskiej osoby
------------------------	-------------------------	-----------------	--------------	----------	------------	-------------------------------

b. Z kim mieszka?

Partner/ka	Mąż/zona	Dzieci	Dziadkowie	Rodzice biologiczni	Rodzice zastępczy	Znajomi	Obcy ludzie
------------	----------	--------	------------	---------------------	-------------------	---------	-------------

c. Jakie ma wykształcenie?

Podstawowe	Gimnazjalne	Średnie niepełne	Średnie pełne	Zawodowe	Studium policealne	Lic	Inż.	Mgr
------------	-------------	------------------	---------------	----------	--------------------	-----	------	-----

d. Gdzie pracuje (status zatrudnienia)?

Umowa o pracę	Umowa zlecenie	Umowa o dzieło	Kontrakt	Własna działalność	„Na czarno”
---------------	----------------	----------------	----------	--------------------	-------------

e. Czy założył rodzinę?

Tak	Nie
-----	-----

f. Czy nadal jest w tej rodzinie?

Tak	Nie
-----	-----

g. Czy ma dzieci?

Tak	Nie
-----	-----

h. Czy utrzymuje kontakty ze swoimi rodzicami, rodzeństwem, jakie?

i. Czy ma przyjaciół spoza rodziny, którym może zaufać?

Tak	Nie
-----	-----

j. Stan zdrowia, uzależnienia

Zdrowy	Chory
--------	-------

Brak uzależnień	Nikotyna	Alkohol	Narkotyki	Inne
-----------------	----------	---------	-----------	------

k. Pobyty w instytucjach (więzienie, DPS, psychiatria, schroniska dla bezdomnych)

II. Program usamodzielnienia – jak wyglądał

a. Gdzie trafił bezpośrednio po zakończeniu pobytu w placówce/RZ?

.....

.....

b. Czy był objęty programem usamodzielnienia?

.....

c. Czy wie, kto był jego opiekunem usamodzielnienia?

.....

d. Jak powstał plan usamodzielnienia (kto go sformułował (on, opiekun, razem)?

.....

e. Ile czasu trwała pomoc/jak często?

.....

.....

f. W czym uzyskał pomoc?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

g. Jakiej pomocy w usamodzielnieniu mu zabrakło?

.....

.....

.....

.....

.....

III. Proces usamodzielnienia – jak powinien wyglądać

a. Czego przede wszystkim jego zdaniem powinna dotyczyć **pomoc w usamodzielnieniu**?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b. Jaki powinien być **opiekun usamodzielnienia**?

.....

.....

.....

.....

.....